

Bácskai rizs

„...olyan volt, mintha két élete, sok élete lenne, egészen olyan.”

(Majtényi Mihály: *Élő víz*, 1951)

„...izgledalo je kao da ima dva života, sasvim kao da ima više života.”

(Mihalj Majtenji: *Živa voda*, fordította Sava Babić, 1975)

A sötétségből, amikor már az utolsó reményt is elveszítettem, hogy megmenekülhetek ebből a sártengerből, égett szagott hozott a fagyos légáramlat, emberi otthon mámorító füstjét. Egyszerre mindenfelől szűnyograjok lebegő függönyének foszlányai libbentek elő: megemelkedtek, majd aláereszkedtek, kitágultak, majd összementek; mindez elmondhatatlan, fejfájdító zúgás közepette. Ugyanilyen hirtelen, mintha az északi szél söpörte volna el őket, eltűntek kelet felé, ahonnan egyre fakóbb, szürke árnyalatokban emelkedett a nap. Ezek az átkozott rovarok nyilván még soha nem találkoztak parfümmel befújt férfival, efféle kocsissal, mint én vagyok. Még egy bizonyíték, hogy ne dőljünk be a reklámoknak, legyen szó akár Calvin Kleinről: még hogy *édes és vadító illatú bőr...* „Pfu!” mondják erre a szűnyogok, „valódi vért akarunk!”

A két agyonmart kancám végre megpihenhet; már rég magunk mögött hagytuk a falu végi házak maradványát is, és mélyen bent jártunk a verbászi határban. Újra és újra elvesztettem az eszméletem: hányszor ébredtem arra az ájulásomból, hogy áll a kocsim, mozdulatlanul állnak a sárban a lovaik a Bácskai-Nagy-csatorna vagy valamelyik leágazása mellett. Éjszakák és nappalok mentek el felettünk, és én csak rángattam a gyepelőt a levegőben, meghúztam, elengedtem anélkül, hogy bármit éreztem volna abból, hogy valós lények, vagyis a két kancám zablóját fogom velük. Aztán elernyedtek a karjaim, és elveszítettem az eszméletemet.

Legalább a legényem ne vészelt volna el mellőlem, minden szolgálmat kiváltotta: gondoskodott a kancákról és a batárról, vadászott és főzött, ki-

tisztította az öltözékemet, megvetette az ágyunkat... Hogy is hívták? Feri? Vagy talán Tivadar? *Insopportabile!*¹ Borzasztó, hogy minden kihullik az emlékezetemből! Csak a kivégzésének az emléke áll itt a szemem előtt – ahogy a vérszomjas rabok ütötték a koponyáját, tépték a ruháját, de ő nem adta fel, fogta a gyeplőt az utolsó leheletéig, a kancák önkívületben rohantak, aztán belesüppedtek a mocsárba, hisztérikusan próbálva lerázni a vérszívókat a batárról. A legényem nélkül védtelen vagyok, *come un bambino*.² Könnyű préda.

De végre fölsejlettek előttünk Kiss szenttamási kúriájának körvonalai. Josephus Kiss császári beamter és vízmérő. Hidraulis districtualis! Ha ő nem lett volna, akkor csak vad, bűzlő mocsár állna itt, így viszont minden pusztá síksági sárrá változott, amelynek se vége, se hossza, keresztül-kasul szabdalva iszapos árkokkal és kapillárisokkal. Nahát. A bűzt becsatornáztuk.

Szénapajták és istállók, magas, sötét épületek körös-körül. Boltozatok, árkádok és ívek maradványai keltették életre ezt a régen elhagyott és magába roskadt épületet, amely most, a kedvemért, kiemelkedett a szenttamási mocsárból. A kancák patájának csattogása visszhangzott az udvari makadámon, és nem lehetett ebből nem kihallani az életörömet. A hűséges állatok végre kiránthatták patáikat az élő mocsárból, és táncoltak a kővel borított világon. Az én örömem még az övékét is túlszárnyalta, amikor a távolból fölismertem Selmecit, Kiss kulcsárját, titoknokját, a magánakvaló bácskai bölcset, jégvágót. És mindezt nem zavarodottságomban, *senza ordine*³ mondom: íme, most is egy jégbe fagyott harcsa néz rám homályos és üveges szemekkel a taligáról, amit maga előtt tol. Meglehet vagy nyolc kiló. Hányszor mesélt a legényem Kissnek erről a jégverméről a lefagyasztott halakkal, amelyeket az Isten tudja, mikor fogtak ki a Tiszából. És tudvalévő – hallom a hangját, mintha most is itt lélegezne mellettem –, ha Selmeci csőre töltött harcsafejjel fogad, akkor szívesen látott vendég vagy, kerül hús bőven, folyik a vér.

*

Amikor végre magamhoz tértem a kábulatból, úgy éreztem, hogy Selmeci kitátott szája el fog nyelni, minden erejét megfeszítve, némán tárogott. Aztán egyszerre csak meghallottam a kiáltását is: „Türr Uraság, Uram!!!” Válaszolni akartam: „Nyugodj meg, Selmeci, nem vagyok én a

¹ *Insopportabile* (olasz) – kibírhatatlan.

² *Come un bambino* (olasz) – mint egy gyerek.

³ *Senza ordine* (olasz) – rend nélkül, értelmetlenül.

te urad...”, amikor megpillantottam mögötte, százméternyire lehetek, egy egész sereg rabot, tépett rongyokban, sőt tépett hússal, sántán, betört fejfel, piros hólyagoktól eltorzult arccal – mintha így egészben, félig megrágva okádta volna ki őket bensőjéből valami hatalmas bácskai mocsári szörny. A legborzasztóbb volt mind közül egy sötét bőrű behemót ember, aki fogaival tépett és marcangolt valamit, amely leginkább egy disznófejre hasonlított. A disznócsontok csonkjaival mutogatott felém. „Selmeci, meneküljünk!”, kiáltottam most már én is. „Hát ezt mondom én is az Uraságnak már egy jó ideje”, morogta Selmeci, „de az Uraság sóbálvánnyá változott, és nem mozdult egy tapodtat sem!” Selmeci egy pincelejárát felé vonzolt, úgy éreztem, hogy elesek, de ölbe vett, és úgy vitt, mint egy csecsemőt! Mély, föld alatti sötétségbe merültünk. Füstölt hús illata csapta meg az orrom. Körülöttünk mindenfelől ütések hangja visszhangzott. „Ide már nem tudnak betörni, bármennyire is éhesek”, mondta lihegve Selmeci, „lenyugtattam őket azzal a disznóhússal, de ez csak rövid ideig hatott, egyre csak nő az éhségük, idehúzta őket az Uraság úri szaga”. Nem sokat értettem a szavaiból, tulajdonképpen semmit sem értettem abból, ami körülöttem történik, csak ödögtem egyik önkívületből a másikba. És puff.

*

Kitisztult a fejem a halászlé csípős, magával ragadó illatától. Selmeci sürgött a tűzhely, egy nagyméretű fekete üst körül, amelyben zsíros, vörös lé bugyborékol. „Ó, Selmeci”, mondtam ásítva, „te milyen szorgalmas vagy, én meg nem érzek semmi éhséget, csak az illatokkal táplálkozom”. „Igen, az Uraságot is, akárcsak az én uramat, a Kiss uraságot”, kezdte alázatosan Selmeci, „más fából faragták, mint bennünket meg ezt a megvadult kubikoscsürhét, akik kint várnak ránk, és lassan fölemészítik az élet minden nyomát itt. Az Uraságéknak nincs szükségük vérre.” „Igen, mindannyian már úgyis rég halottak vagyunk”, mondtam, „nem értem, miért ez a düh, ez a veszettség”. Selmeci hallgatott, de éreztem, hogy keresi a szavakat. Finom ember ez a Selmeci, tökéletes szolga, *uomo d'ordine*.⁴ „Eh, amikor a csatornákat ásták, a töltéseket talicskázták... hagyták őket éhezni, uram, ottfelejtették őket a sárgödörökben, úgy pusztultak el, mint a nyüves macskák, a kivert kutyák... Nehéz ezt elfelejteni, uram.” „Selmeci, drága Selmeci”, mondtam fáradtan, „de hát mi közöm van neked ehhez!” „De hát az Uraság és a méltóságos Kiss uraság... Az Uraságok találták ki ezt az egészet, az Uraságok hozták ide a császári in-

⁴ Uomo d'ordine (olasz) – rendes ember.

zselléreket, a tőkét a világ minden részéből... Tudja az Uraság, hogy honnan hurcolták ide a Kiss uraságnak a rabokat erre a kizsigerelő munkára? Temesvárról, Péterváradról, Eszékről, Károlyvárosból, Komáromból, Szegedről, hát még ha eszembe jutnak azok az alattomos erdélyi rebellis parasztok, kiver a hideg veríték! Az Uraság részére meg aztán, az Uraság részére egész bánáti szerb falvak ástak itt a legnagyobb szegénységben, teljes családok, a gyerekek itt haltak meg betegségekben meg az éhségtől, aztán nemsokára követték őket boldogtalanságukban az anyák, aztán meg az apák is, belepusztulva a kimerültségbe meg az értelmetlenségbe.” „Selmeci, Selmeci, én erre csak úgy emlékszem, mintha valami ködön át látnám, akárcsak az összes többit... Hát nem támadtak meg bennünket ezek a te ragadozók... Mi történik itt... Miért keveredtünk itt össze valamennyien... A városokban furcsa szerkezetekkel találkozom, hihetetlen parfümökkel, olyan ruhákat szedek elő a poros szekrényekből – amilyenekre életemben gondolni se tudtam... Furcsa, ormótlan gépek állnak a városok utcáin...” Selmecit lefoglalták a halfejek, külön, arany fonállal szegélyezett ovális porcelántálba szedte ki őket, megint meglátam a harcsafejet, amely királyi főként emelkedett ki az apróbb pontyok és csukák fejei közül. A harcsa bajsza ráfeküdt az edény szélére, és lelógott az asztallapra. Olyan vastagok voltak, mint a kövérré hízott giliszta. „Tudja”, folytatta végre Selmeci, mutatóujjával eligazítva a bajusz szárait, „ezek az ájulások, ezeken nem lehet segíteni, az Uraság nem iszik vért, nem zabál kutya- meg disznóagyat, mint a kubikosai... Az alacsony vérnyomás előbb vagy utóbb végképp ledönti a lábáról az Uraságot.”

*

Selmeci fáklyájának fénye ébresztett. Úgy tűnt, hogy még mindig a szenttamási kúria föld alatti labirintusaiban voltunk. A kinti hangok elcsendesültek, csak Selmeci sustorgása hallatszott az egyik zugból. „Selmeci... Jó reggelt... Mit csinálsz ott?” Selmeci hirtelen megfordult, és folyamatos hajlongások közepette nyökögte és dadogta: „Bocsásson meg az Uraság, bátorkodtam átvinni az Uraságot a vánkosra... Az Uraságot és az Uraság dolgait... mindezt a sok drágaságot... és most... ha megengedi az Uraság... nem reggel van... két-három nap elmúlt... épp most ment le a nap...” Ekkor fogtam fel, hogy Selmeci időközben behordta a csomagjaimat, az összes zsákmányomat. „Hol szedte össze ezt mind az Uraság... Életemben nem láttam ilyen öltönyöket!” „Nem én találok meg őket, hanem ők engem! Más se maradt már nekem, nézd csak, hogy hámlik a bőr az orromról, nézd ezeket a nyavalyás piros hólyagokat, a foszladozó kezemet, nézd, még a lábam is tele van ezekkel a bőrfoszlányokkal! Egy-egy

jól szabott zakó, finom parfüm vagy krém az egyetlen vigaszom.” Selmeci a kezébe vette az egyik mélykék, aranyozott gombokkal díszített blézereket: „És ilyen holmikat talál a városokban?” Úgy látszik, hogy Selmeci – annak ellenére, hogy sok mindennel tisztában van ezzel a legújabb alászállásunkkal kapcsolatban, mert nemcsak hogy nem veszíti el az eszméletét, hanem nyilvánvalóan nem is alszik – egyáltalán nem mozdult ki időközben a kúriáról. Honnan gyűjtötte be akkor mindezt a bölcsességet? Vagy ő talán meg sem halt?

Csorogni kezdett a nyálam, amikor átvettem a blézert Selmecitől, és újfent megéreztem a tapintását, ugyanúgy, mint amikor először rátaláltam abban a furcsán eltorzított nevű városban – „Crvenka!” – mondja Selmeci –, egy többemeletes házban, a legfelső emeleten rábukkantam egy szekrényre, tele könnyű, elegáns ruhadarabokkal. A falakon is, az egész lakásban csupa finom holmi, festmények, velencei, firenzei, római emlék, sőt még az én Nápolyom is köztük volt! Az emlékeimből fölmerült egy kép, ahogy díszlépésben masírozok a város utcáin, kidüllesztett mellel, mintha én lennék a polgármester, *che bellezza...*⁵ Csodálatos dolgok voltak abban a szekrényben, nem győztem őket begyömöszölni a zsákba. „Samt pantalló, valódi bársony, nézd csak, Selmeci!” Odanyújtottam neki egy pirosasbarnát. „Aztán ez a sok gomb, tengerészblézerek, sportos zakók, vállbojtok kecskebőr szalagokkal, szagold csak meg!” „Jól megy az Uraság kecskeszakállához!”, nevette el magát végre Selmeci.

Én izgatottan turkáltam tovább a ruhák között, folyton valami újabb dologra csodálkoztam rá, mintha először látnám. „Nézd csak, Selmeci, klasszikus szabású flanelnadrág, puha, elegánsan rakott ráncokkal... hal-szállkamintás tweedzakó...” „Hm”, mormolta Selmeci, akinek hozzám hasonlóan jókedve lett, „jobban kedvemre való lenne a halhús, mint a szállkák!” Nevettünk, és én felszabadultan, nyugodtan álomba merültem...

*

Ahogy magamhoz tértem, megpróbáltam kiélesteni a látásomat, hogy lássam Selmecit, aki az ágy szélén ülve városneveket sorolt: „...Újvidékből Novi Sad lett, Szabadkából Subotica, Zomborból Sombor, Szenttamásból Srbobran – szörnyű, képzelje csak el Uraságod! – A Ferenc-csatorna most Veliki Bački Kanal⁶, Uraságod Ferenc József Öntöző és Hajózó Csatornája pedig egyszerűen Mali Kanal⁷, így hívják, még azt se teszik mellé, hogy

⁵ Che bellezza (olasz) – micsoda szépség!

⁶ Veliki Bački Kanal (szerb) – Bácskai-Nagy-csatorna.

⁷ Mali Kanal (szerb) – Kis-csatorna.

„bački!” „Nyugodj meg, Selmeci, badarságokat beszélsz itt dühödben!” Most viszont bennem ötlött fel valami, és jóformán felüvöltöttem a hirtelen rám törő tisztánlátástól: „Miért keresem én Kisst, Selmeci, segítened kell, valamiért keresem Kisst, miért keresem, és miért nem jelent már meg, miért nem áll szóba velem?” Minden egyszerre villant be egy rövid időre, mintha először tértem volna magamhoz – keltem volna föl halottaimból, ahogy azt mondani szokás –, ismét teljesen világosan láttam: *azért vagyok életben, hogy visszaadjam az életüket azoknak, akiknek valóban élniük kellene*, nincs ebben semmi bölcsesség, háromszor élni egy mondatban. Minden lépésemre más időben találtam magam, semmit sem értettem, csak két név forgott a fejemben állandóan: Kiss József, akinek a munkáját jól ismertem, az övé a Nagy-csatorna, amelyet én, még az életem folyamán csupán rendbe hoztam és meghosszabbítottam –, és Nikola Mirkov – akiről viszont nem tudtam semmit. És elindultam megkeresni Kisst.

Kubikosok, rabok, vérszomjas csavargók, menekültek, telepések – mindegyik ájulás és felébredés egyre kétségbeesettebbé, ostobábbá és szerencsétlenebbé tett, hámlott a bőröm, kipukkadtak a tenyeremen a hólyagok, csorgott az undorító genny az ujjaim között, miközben a hasamon, a hátamon duzzanatok és kibírhatatlan viszketés terjedt – Kiss, szükségem van erre a Kissre! Nekem most ő kell, szarok az összes többire!!!

*

Selmeci sajnálkozva bocsátott utamra kora reggel. A két kancám gyűlölettel nézett, hagyj bennünket békén, meg akarunk halni mindörökre, engedj el bennünket! Drága lovaim, meg kell találnunk Kisst; Kiss majd gyógyírt ad minden bajunkra.

Selmeci mindent elmagyarázott. Kisst a sírjánál kell keresnem, a csatorna végénél, Verbász mellett. Vagy a közelében, az obeliszk környékén, amelyet az ő emlékére emeltek a verbászi zsilip fölötti dombon. „Tudja, Uraságod”, mondta Selmeci meghatódva, könnyekkel a szemében, „az az emlékmű már teljesen tönkrement, mígnem Kiss hatodfokú leszármazottja, Kiss Mihály német mérnök kitett magáért, és felújította. A mészkö tömböt 1985-ben állították helyre az én uram tiszteletére.” Hazamegyek tehát innen, ahogy Selmeci hívja, Srbo-bran-ból, haza Zomborba, végig a csatorna mellett, mondtam magamban. „Kissnek ez az egyetlen vigasza, ez a fehér világitó kő, a dicsősége, hiszen mindnyájan elrohadtunk már, nemde? Mindannyiunkat hamarosan felkap a forgósél, de a fehér kő megmarad.”

Elbúcsúztam Selmecitől. Vagyis hosszan búcsúzkodtunk, sokáig, nagyon sokáig szorongattuk egymás kezét, mígnem teljesen magamhoz tértem. Ráhagytam az összes, szantálalapú Bang Bang parfümömet (egy

verbászi bankban találtam), Sisley Ikarját, sőt Calvin Klein Shockját is (női változat – egy külai irodában bukkantam rá) – őszintén szólva a parfüm-imádata még az enyémnél is kifejezettebb volt... Nem engedett az ölése.

*

Egy hatalmas mocsár szélén találtam magam. Ez az ébredés a Kiss előtti időke röpített, a mindannyiunkat megelőző időke. Egy emelkedő tetején álltam, a végeláthatatlan ingovány szélén. A lép átjárhatatlan volt, elképzeltem, ahogy az aprócska nap, ez a vörös bohóc nádcsomóról nádcsomóra ugrál. A távolban nádasok és füzek zárták le a horizontot. A nap, a valódi óriás nap minden irányból felhangzó zengéssel, lustán emelkedett ki a legnagyobb mélységből. Körös-körül csörgedeztek a megduzzadt vízerek, közöttük pedig, mint a csend merőlegesen az agyagba szúrt jelei, vörösesbarna gémekek ágaskodtak. Vadkacsaraj közeledett hatalmas szárnycsattogással. Egy náddal benőtt tóra szálltak le, amelyet, a röptüket követve, csak most vettem észre. Amikor minden elcsöndesedett, és teljes fényével felragyogott a nap, súlyos, ezüstös fényű darvak jelentek meg a magasban. Fölbukkanásuk azt jelezte, hogy az idegeim kimerültek. Közvetlenül a tagjaimban, az ízületeimben éreztem minden mozdulatukat, billegő súlyukat... és elvesztettem az eszméletem.

*

Eszeveszett hajsza kellős közepén riadtam föl. A batárom olyan sebesen száguldott, amilyen gyorsan csak az álmokban lehet. A szutykos alak vicsorgó arca, aki korbáccsal hajtotta a lovaimat, és az arcomba nevetett, ennek az ellenkezőjét közölte: *Türr István, az Isten verjen meg, ébredj már fel!* Fölríadtam, felpattantam, és majdnem alázuhantam. Rázkódtunk – mit rázkódtunk – pattogtunk és csúszkáltunk a sáros szántásokon, és újdonsült, megvadult kocsisom nem is a lovakat ütlegezte, hanem a cimboráit, akik a lovak hátáról és nyakáról tépték a húst. Megfordultam, mögöttünk is rongyosok tömege rohant, vérfagyasztóan üvöltözve; csorgó nyálú tanyasi kutyák verődtek a lábukhoz, ugattak és belemélyesztették agyaraikat a szerencsétlenek lábikráiba. A vadállattá lett emberek pedig fölkapták őket a levegőbe, fogukkal tépték föl a hasukat, és kicsavarták a nyakukat: a kutyák halálhörgése összekeveredett a többiek vad ugatásával. És ez az egész tömeg rohant utánunk, vagy a lovak után, mindegy is. Gépiesen beledőftem az esernyőm hegyét ördögi kocsisomba, és lelöktem az ülésről. Bosszúért üvöltöttem, és a ló hátán lovagló egyik szörnyeteget fejbe dobtam az esernyővel. Fölkaptam a lábam mellett heverő rövid csövű puskámat, és kapásból leterítettem a másik lovast, kilyukasztottam a ko-

ponyáját. Ez elég volt ahhoz, hogy egyedül mehessek tovább, a vadállatok mögöttem áldozataim agyával oltották étvágyukat. Röhögtem és üvöltöttem a megkönnyebbüléstől és a rettenettől, olyan erősek voltak, és mégis annyira sérülékenyek és törékenyek, mint a szalmabábuk.

Hirtelen belém mart, hogy mennyire hiányzik Selmeci. Figyelmessége annyira gyengéd volt. Magányomban megeredtek a könnyeim. Kihullott a kezemből a gyeplő, pedig éreztem, hogy ezúttal nem fogok elájulni. Teljesen magamhoz tértem. A kancák egy bűzölgő kanális szélén állapotokba kerültek, amelyben már alig folyt a víz. Magas, vénséges vén jegenyék sora vette számba az egyenesen futó árok mérföldjeit. Gyalog indultam el, jegenyétől jegenyéig.

Csak megtaláljam már Kisst, vagy legalább ezt a Mirkovot. Ki kell valahogy keverednünk ebből a lápból.

Gázoltam a sárban, mindenféle gondolat és elképzelés nélkül, csak a csatorna útját követtem. Egyszerre csak undorító rőfögést hallottam, és ugyanazt a bűzt, amit már a szenttamási kúrián is: halmaradványok szaga terjengett. Igaz, hogy a rőfögés és üldözőim hangja nemigen különbözött, mégis tudtam, hogy nem ők vannak itt. Hamarosan feltűntek előttem, öt disznó csámcsogott egy ezüstösen csillogó halom tetején, ahol az engem idevezető kanális egy szélesebb csatornába torkollott. Közelebb érve láttam, hogy a disznók döglött haltetemeket turkálnak és marcangolnak; a halak pikkelyei beborították a pofájukat és a fejüket; a legkisebbet közülük teljes egészében pikkelyek fedték. „Ki fogja megenni ezeket a disznókat?“, volt az első gondolatom. „És mi lesz, ha a disznók esznek meg téged?“, kérdezte egy nálam sokkal okosabb belső hang. Sarkon fordultam, és visszatértem a kancáimhoz.

Megint sírtam. Rívó, picsogó, katonának nem való, rívó, picsogó, bába seggibe való. Miért nem tartozom én is a rongyosok közé? És ha mégis közülük való vagyok? Mi a szerepem? Miért van az, hogy nekem nem a vér, hanem a gyöngédség és a bársonyos érintés hiányzik leginkább? Megkívántam az asszonyi hangot, szépséget, gondoskodást, az asszonyi ölelést. Nyerítést hallottam, és aggódva futottam a lovaim felé. Szerencsére egyedül voltak, úgy látszik, hogy megéreztek a szagomat, és örültek a visszajövetelemnek. Vértől izmosak voltak, összeharapdálták őket, én meg feléjük se néztem. A csatorna mellett egy területen magasabb volt a fű, odahajtottam a kocsival ebbe a sűrűbe. Téptem a nedves fűvet, azzal törölgettem a nyakukról a vért, és átöleltem őket. Meleg pára áramlott a szájukból, és kitágította az orrlyukaimat. Halkan fölnyerítettem; a saját lelkem meg az ő lelkük örömére.

A metsző szél kiszárította a sarat, a bőrt, a sebeket. Egy ligetben állítottam meg a batárt. Már távolról kinéztem magamnak ezt az erdőcskét, és alig vártam, hogy beérjek a fák közé. Nem voltam biztos benne, hogy a tudat milyen szintjén vagyok, úgy éreztem, hogy haladunk, a kancák és én, de a táj egyáltalán nem változott körülöttünk. A vicsorgó nap elárasztotta fénnel a síkságot; az égboltozat látványosan kitágult felettünk; a horizont átszivárgott a végtelenbe; a nap sugarai, mint üvegharagon, ömlöttek szét az égen. Ahelyett hogy élveztem volna a mozgás szabadságát, csapdában éreztem magamat; reszkettem a fagyos széltől és a félelemtől.

Végre megpillantottam az olajgyár kéményét, amire Selmeci felhívta a figyelmemet. Rábukkantam a stadionra is, ahol birkák legeltek. Páni félelem kergette szét őket láttomra; való igaz, egész testemben éreztem, hogyan ragad magával a húsuk illata. Nem tudhatták, hogy én magával a szaggal is jóllakok! A stadionnál visszafordultam, és hamarosan elértem a gátat és a zsilipet. Selmeci kiválóan ismert mindent, és pontosan útba igazított: átmentem a csatorna túlsó oldalára, és a szántók mellett megközelítettem Kiss obeliszkjét. Egy pillantást vetettem a csatornára, döglött halak, műanyag palackok és békalencsébe ragadt nejlonzacskók úsztak a vízen. Olyan iszonyatosan büzlött, mintha legalábbis egy kocsiderék záptojás borult volna bele.

Nem tudom, hogy értem el az obeliszket, időnként elvesztettem a fonalat. Valószínűleg kiesett néhány óra, amikor arra ébredtem, hogy valami bökdösi az oldalamat. Fenyőágak himbálóztak fölöttem, a szagok alapján úgy éreztem, mintha végre meghaltam volna. Aztán egy barázdált arc hajolt fölém, amelybe szél borzolta hajtincsek lógtak: egy fényesen villogó cipő finoman nyomogatta a bordáimat. Felegyenesedtem, és levertem magamról a port: „Kiss úrhoz van szerencsém, ha nem tévedek?!”, mondtam sértődötten a kabátomat összekenő cipő miatt. „Ön pedig, feltételezem, nem Mirkov úr, hanem Türr úr?!” – válaszolt, némi csalódottsággal a hangjában. „Úgy van.” Szótlanul néztük egymást. Aztán Kiss hirtelen sarkon fordult, és gyors léptekkel eltűnt a legközelebbi birtok irányában. Valóban hórihorgas volt, a mozdulatai pedig elutasítóak. Dühösen faképnél hagyott! Én pedig megint megroggyantam. Puff.

*

Felébredtem, megrázkódtam – és így tovább –, eszeveszett sebességgel száguldottunk! Mellettem ott vicsorgott szőröstül-bőröstül Kiss József, és egy szörnyű korbáccsal csapkodott maga körül. Hatlovas kocsiban ültem, és úgy rohantunk a szántásokon, mintha jégen siklanánk. Újdonsült, tarfejű kocsisom üvöltött a dühtől és a mámortól. Megfordultam, mögöttünk

tehetetlenül futott a rongyosok serege, a hangjuk már gyengült a távolban, és csak a lovak patájának dobogása hallatszott. „Hová, merre, ember!?” kiáltottam zaklatottan. „Én magának nem ember vagyok, megvan nekem a saját nevem és rangom”, felelt Kiss végtelen nyugalommal, és továbbra is az ürességre meredt maga előtt. „Méltóságos Uram, hová visz?” „Cservenka felé, Kis-sztapárra; vagy ha egészen pontosan szeretné tudni, a Pannónia-szoborhoz és a régi malomhoz.” Cservenka említésére földerültem – aztán rögtön elszomorodtam: az összes csomagom, a drága öltönyeim mind az erdőben maradtak! „De Kiss úr, ezt nem teheti velem, minden holmim Verbásznál maradt, a csatorna partján.” „Mit akar velük”, felelte megvetően, „Ön semmivel sem kevésbé halott, mint én”. Elhallgattam.

Gyorsan haladtunk, annak ellenére, hogy szántóföldeken és mezőségeken rohantunk, és nem a közeli földes úton. A csatorna végig ott volt a látókörünkben. Borzasztó hideg volt, éreztem, hogyan fagy meg az orrom, hogy nemsokára le fog esni; Selmeci erre valószínűleg azt válaszolta volna, hogy ez mit sem változtat a dolgokon, de én mégsem kívántam, hogy az orrom leváljon az arcomról. Egyébként is összevissza vagyok kaszabolva. Kiss úgy döntött, hogy dallal melegít föl bennünket: „Gefrorene Tropfen fallen von meinen Wangen ab”, kezdte, „und ist’s mir denn entgangen, daß ich geweinet hab’?” Úgy nézett rám, mintha legalábbis nekem kellene tudnom a választ erre a költői kérdésre. Aztán rekedt hangon ismételtette, több alkalommal: „Ei Tränen, meine Tränen, und seid ihr gar so lau, daß ihr erstarrt zu Eise, wie kühler Morgentau?”, mintha tényleg befagyni készülne! Ráadásul olyan kétségbeeséssel énekelte, hogy teljesen világosan láttam, hogy az egész világra a pusztulás vár, amennyiben Kiss jégcsappá változik. De már itt is van, üvölti a választ: „Und dringt doch aus der Quelle der Brust so glühend heiß, als wolltet ihr zerschmelzen des ganzen Winters Eis!”⁸ Égtek a szemei, az egyik pillanatban úgy tűnt, hogy mindjárt rámveti magát. Annyi erő volt benne, hogy pillanatok alatt szétmarcangolt volna.

Éreztem, hogy egyre jobban esik ez a levegő, az örült hajsza és Kiss perzselő jelenléte. Nála egészen nyilvánvalónak látszott, hogy tulajdonképpen sosem halt meg, még ha nálam jóval előbb élt is valójában. Szerencsére nem kellett kérdéseket föltennem, úgy látszik, az éneklés jobb kedv-

---

⁸ (német) Megfagyott cseppek hullanak / Arcmóról: / Tán nem vettem észre, / hogy sírtam? // Ej könnyek, könnyeim, / Bármily langyosak is vagytok, / Jéggé dermedtek, / Mint a hús hajnali harmat. // S mégis, a szív forrásából / oly forrón törtök elő, / Mintha fel akarnátok olvasztani / A tél minden jegét! – Schubert dala a Téli utazás dalciklusból, amelyet Wilhelm Müller költeményei alapján írt (Gábor Ágnes nyersfordítása).

re hangolta. „Ismeri ezt a dalt, Türr uram?” „Nem ismerem, Kiss úr, de bevallom, hogy megindított”, válaszoltam udvariasan. „Sajnos, életemben nem volt módomban hallani”, mondta, szemét lehunyva, „de nem tudom, mi is az, ami jobban kifejezné a mostani állapotomat”. Szemmel láthatólag, ilyen előzmények után, ez volt a megfelelő pillanat a beszélgetésre. Kiss folytatta: „Mindenki által megtagadva, megvetve, akárcsak a csatornám, elhagyatottan, elfeledve.” „Így van”, folytattam, „ez arra emlékeztet, hogy azokban az időkben is, amikor én itt munkához láttam, 1870 környékén, a csatorna úgyszintén szörnyű állapotban volt, békalencse borította, eliszaposodott, kiterjedtek a nádasok, és már csak kisebb hajók tudtak rajta áttörni a Dunából a Tisza irányába.” „Így van, Türr, így van, akkor Ön kicsit beindította a dolgokat, habár csak később, Nikola Mirkov elképzelései vezettek a valódi csatornahálózat kiépítéséhez. De hagyjuk ezt, Mirkov sehol, habár kerestem ugyanezen az úton.”

Megkerültük Kúlát. A kúlai vasúti pályaudvarnál álltunk meg. Az összes ablaküveg betörve, a fakókék ajtók cirill betűkkel összefirkálva; két hatalmas fa felszakította az aszfaltot, amely foglyul ejtette a gyökereiket. Rövid időre meghúzódtunk az épületben. Mindent por és törmelék borított, a falak málladoztak, és kiverte őket a salétrom. „Én kiszáritottam a mocsarak vízereit, szabályoztam a vizet, lehetővé tettem az olcsó sószállítást, Angliát csináltam volna Bácskából, ha ezek a hálátlanok nem hagynak cserben. Mindezt Buda fundálta ki, azok az átkozottak a Helytartótanácsban!” „Én meg új Lombardiát akartam csinálni Bácskából...”, jutottak eszembe egykori álmaim, „angol fizetőeszközzel, *naturalmente*”.⁹ „Így van, Türr”, ugrott fel hirtelen Kiss, és magával vonzolt a kocsira, „hagyjuk a sirámimat. Csak te segíthetsz rajtunk, neked megvan a megoldásod.” „Pardon?”, éreztem, ahogy eszméletemet veszttem Kiss újabb támadásától. „De hát én nem tudok semmit! Azt sem tudom, hogyan kerültem az Ön kúriájára, és mit akarok Öntől...”

*

Folytattuk az utat, tovább rohanva a vasúti pálya melletti gyepen Cservenka felé, és Kiss egész idő alatt, megszakítás nélkül mondta a magáét. Úgy éreztem, hogy ki akarok bújni a bőrömből. Kiss szavai szerint Kis-sztapárra rizsért megyünk. Uh, micsoda kalamajka, valamikor nemzeti hős voltam, a magyarok büszkesége, Garibaldi generálisa, majd áruló, kapitalista, a britek ügynöke. Elhomályosodott a tekintetem, és teljesen

---

⁹ Naturalmente (olasz) – természetesen.

elvesztettem az önuralmam, amikor felfogtam, hogy Cservenka felé közeledünk, ahol annyi vágyam valóra vált. Hé, én csak azt szeretném, hogy ne hulljak darabokra, hogy ne tépjenek szét ezek a hullarablók, baráber kubikosok. Megpróbáltam Kiss szavába vágni, elmagyarázni, micsoda szép holmikot találtam ebben a városban, de kérlelhetetlen volt. Öntözés, Kis-csatorna, bravó – dicsért meg –, mindez Türr tábornok műve. Hát jó, tetszett ez a tábornok, az egyenruha miatt. Ez vagyok tehát én. Rendben, felfogtam, segítenünk kell ezen a népen. El kell végre tűnnünk, végleg *jóllaknunk*, és lehetővé tennünk az élőknek, hogy visszajöjjenek.

Erre pedig a legmegfelelőbb a rizs. „Egy jó és bőséges piláf!”, magyarázta Kiss fölemelt ujjal, megállítva a kocsit. Az erős szél még inkább fölgyorsította a száguldásunkat, mintha ellenezte volna a lelassulásunkat. „Egy jó tányér piláf az egyetlen, amivel megválthatjuk az agyunkat, amelyre vágnak ezek a vérszomjasok.” Nem voltam benne biztos, hogy értem, mi itt a metafora, és mi a konkrét történet: „Miféle piláf?” „Hát piláf, rizottó, vagy hogy hívják ezt Önök, Türr?” „Ááá, *risotto!!!*”, örvendeztem. „De hát honnan vesszük a rizst Bácskában?” „Az Ön pincéi, Türr”, mondta türelmetlenül Kiss, „az Ön pincéi még mindig tömve vannak a beszákolt rizzsel, ott, Kis-sztapár környékén. A rizs bővelkedik egy különleges aminosavban, amely elősegíti a szervezet triptofántermelését. A triptofán csökkenti az éhségérzetet, és elősegíti a jó alvást, esetünkben az örök álmot.” *Micsoda szerencse!*, gondoltam, hallgatva Kiss kémiai eszmefuttatását. Aztán pedig, mintha csak a szervezetemben lévő triptofán mennyiségét szeretné megnövelni, a majorságomról kezdett mesélni, és ez valóban azonnal eszembe jutott, micsoda idill: *Pusztapékla!* De az ilyen nevű birtok délebbre volt, egészen másfelé, ott megpróbálkoztunk mindennel, hogy kezdjünk valamit a vizek újonnan előállt bőségével, *demonstratio ad oculos* volt a módszerünk. Így fejlesztettük föl a rizstermelést... Igen, végül annyira beindult a dolog, hogy az az illető, hogy is hívták, valami Lajos, Bodola Lajos még könyvet is írt róla: *A rizs meghonosítása Magyarországon!* Nálunk tanulta ki ennek a tudományát.

A nosztalgia érzése kerített hatalmába az emlékek hirtelen előtörésétől: hogyan gyűjtöttem és raktároztam, mint a hörcsög, járatokat ástam a föld alá, egész labirintusokat, zsákokat halmoztam, egész gazdagságot... És most már csak nevetni tudok mindezen, ahogy a végtelenségig szerettem volna meghosszabbítani az életemet, haladva előre a föld alatti folyosókon, számlálva napról napra az újabb és újabb rizseszsákokat...

De a legszebb emlékeim a napszámoslányokhoz fűződtek, teljesen a hatalmába kerített most ez a látomás, csendre intettem a szikár Kisst, hogy ő is lássa: asszonyok, lányok, ahogy tavasszal lépkednek a vízzel elárasztott

földeken, réteken; megemelik a szoknyájukat, fölhajtják a ruhájuk ujját, de a víz lassan átítatja az öltözküket, rátapad a testükre, és kirajzolódnak az idomaik. A lányok éneke júliusban a rizs fehér virágjaiban bomlik ki, ennél is szebb a szeptember, amikor a rizsföldek pirosas-sárgás szőnyegeként terülnek el. „Miért nem hajtunk oda, Peklára? Csak azért megyünk Kis-sztapárra, hogy megnézzük a Pannónia-szobrot, és hogy hogyan ágazik ki az én Kis-csatornám a tiédből?” „Dehogy, kedves kis tábornokom”, mondta Kiss ironikusan, szemmel láthatólag nem hatották meg az erotikus látomásaim, „épphogy ott van a rizs. Még a te életedben fölépült ott egy négyemeletes rizsraktár, ott hántolták és csomagolták a rizst, a Carolinát, ott mélyítetted tovább a pincédet.” „Ki az a Carolina?”, kérdeztem kábán. „Türr, Ön megbolondult. Szóba sem állok többé Magával! Carolina egy rizsfajta.”

*

Kellemes érzet terjedt szét a számban, édes szemcsék az ajkaimon; nem segített rajtam, hogy felnyitottam a szemem, megpróbáltam fölállni, mintha egy dombon lettem volna, egy hatalmas teremben, de úgy éreztem, mintha testeken gázolnék, elestem, felhasítottam a zsákokat, amelyeken lépkedtem, kristálycukorral teli zsákok voltak, világított a cukor a sötétben. Aztán egy lefejezett kutya teteme repült el az orrom előtt, és vérrel fröcskölt be. A sötétségből, mindenfelől szemek villogtak rám. „Hé!”, üvöltöttem, „nyugalom!” A zsákokon lépdelve felkapaszkodtam a hegyre. „Enni adunk nektek, Kiss inzsellér úr meg én, Türr tábornok!” Megálltak. Sokáig néztünk farkasszemet a sötétségben. Hallottam, ahogy nyüszítenek és morognak, mormognak, mintha elveszítették volna a beszédképességüket. De hát, valóban, ki is hallotta, hogy a barátok bármikor is beszéltek volna. Kedvetlenül fordítottak hátat, de úgy, mintha arra kívántak volna rábírni, hogy menjek ki velük ebből a gyári raktárépületből.

Kint pedig éppen lemenőben volt a nap, óriás, véres gömb. Mélységes csönd vett erőt rajtunk. Félttem, nem hittem el, hogy egyetlen mondattal lenyugtattam volna őket. De nem volt más választásom, jöttek minden irányból, rongyosok százai, megrepedezett sár az arcukon, az öltözkükön, a lábukon. A hatalmas fehér siló mellett gyűltek össze, amelyen egy piros felirat állt, cirill betűkkel, föltehetőleg a gyár neve. Csak akkor vettem észre a hatlovas kocsit, aztán rögtön a véres nyomokat rajta. Sehol a lovak, sehol Kiss. „Kiss, hol van Kiss!?” üvöltöttem. Válasz helyett körém gyűltek ezek a nyomorultak, és most már az ő mozgásuk, a testük vitt magával. Biztonságban éreztem magam, ezek valóban hallgatnak rám.

Aztán megláttam Kisst, olyan messze, hogy csak a lovak nyerítésének és sikolyainak a távoli visszhangja jutott el hozzám. Ágaskodott a tömegben, gyúrte maga alá a rongyosokat, akik megpróbálták lerántani. „Engedjétek el, engedjétek el!” Csapkodni kezdtem magam körül, de nehezen jutottam előre. Nem nyújtottak ellenállást, de nem is segítettek.

Aztán az egyik behemót felugrott a lóra, a teste csupa sár, félmeztelen, mintha most kelt volna ki a gödörből – és belemélyesztette a fogait Kiss nyakába. Mindketten lezuhantak, a ló taposott rajtuk a patáival, aztán kiszakadt a tömegből és elvágtatott. Odafutottam, végre áttörtem magam a küzdelem színhelyére. A mocskos óriás hátrahúzódott, elégedetten nyalva a száját. Kiss mereven nézett rám, fénytelenül izzó szemekkel. Aztán némán fölállt, és beállt a tömegbe. Egy lett közülük.

Tompán álltak körülöttem, bámultak, várták a szavam. Mielőtt visszazuhantham volna a sötétségbe, megszólaltam: „Uraim! Holnap jóllakunk!”

*

És jóllaktunk. Selmeci mindenki részére főzött, Kiss már az első falat után örök nyugalomra tért. Nem láthatta tiszta tekintettel, hogyan csonkították meg Pannónia istennőjének emlékművét az általam épített Kis-csatorna és az ő Nagy-csatornája találkozásánál. Nem lehetett már többé kiszakítani a munkások seregéből, a többiekkel együtt pakolta a rizseszsákokat a hatlovas társzekerre, és húzta velük együtt napokon át a kúriájához.

Pannónia istennőjének hiányzott a feje, így nem láthatta ezt az egészet. Mégis, azt mondják, csak ő itt az állandó. Pannónia. Talán ez állt a most már lefejezett emlékművön. Gaga, Deja, aztán lejjebb Kića, Marko, aztán még lejjebb, sárgával Tijana, Darko, Milica, Tamara, most csak ezt lehetett elolvasni. A feliratok láttán eleredtek a könnyeim: ez a sok név, egy-egy élet van ezekben a nevekben. Vissza kell hogy jöjjenek, mind.

Selmeci kivonszolta az üstjeit a kövezett udvarra, a főtt csukák szeme most rizzsel volt tele. A százéves rizs visszahozta az ál munkát. Körbejártam az álomba szenderült rabokat, bárhová léptem, lebicaklott fejüket láttam magam körül, most fogtam csak fel, milyen sokan vannak, és hogy mekkora volt a szenvedésük. Telemertem az én tálkámat is, de nem hamarkodtam el az evést; csorogtak a könnyeim, végig az arcomon, és belepotyogtak a tálba. Még egyszer, utoljára, el akartam beszélgetni a drága kulcsárral.

Kiss felesége iránt érdeklődtem. Titokzatosan elmosolyodott. „Türr Uraság, köszönöm a kérdését. Tudja, sok szóbeszéd járta erről annak idején. Gábor testvére korán elhalt, és az özvegye ideköltözött. Nagyon tehet-

séges, agyafúrt asszony volt. Magával hozta az unokahúgát is, és rávette, finoman szólva, hogy beférközzön Kiss paplana alá.” „És mi lett a vége?”, mosolyodtam el most én is. „Kissnek mindvégig egyetlen igaz szerelme volt, mégpedig az árok, a Nagy-csatorna, de nem ez a mostani bűzölgő és iszapos, hanem az, amelyet ő a tervrajzon elképzelt, amikor megrajzolta Bácska térképét. Amikor fölkel a halottaiból, és hallotta, hogyan képzelte el Mirkov az egész csatornarendszert, és látta, hogy nagyon sok megvalósult belőle, aztán viszont magára hagyták, mint az Uraság idejében is. Ez nagyon szíven ütötte.” „Ahá, végre én is értem a dolgot. Tehát ezért vonult vissza az obeliszkhöz, a fenyők alá, mert ez az emlékmű az egyetlen, amely az ő dicsőségét hirdeti!” „Igen, az iszap sem tudja elnyelni a Kiss tiszteletére emelt emlékművet.” „Hogy hívták az özvegyet?”, kérdeztem kíváncsian, mély lélegzetet véve a rizottó illatából. „Dániel Kata. Ekkora mellei voltak!” Selmeci olyan mozdulatot tett a kezeivel, mintha két nagyobbacska dinnyét tartana. „Csak nem mérted meg őket az életedben, Selmeci?”, kuncogtam. „Ó, hiszen tudja az Uraság, hogy van az ilyesmi”, komolyodott el Selmeci, „annyira törekedett az az unokahúg, aztán meg maga Kata asszony is. A Kiss uraság meg feljűk se szagolt, nem lett volna ennek jó vége, ha én, szükség szerint, nem állok a szolgálatukra.” Jót nevettem a komolykodó Selmecin. Ő pedig elmerengett: „Jó, hogy az asszonyok is nem keltek föl a halottaikból... Az csúnya látvány lett volna.” Megint elfogott a szédülés. Ideje volt, hogy kanalazni kezdjem a rizst. Néhány ízletes falatot követően éreztem, hogyan árad el tagjaimban, sőt az egész világon az örök nyugalom.

Selmeci a saját ágyába fektetett. „És te, Selmeci, te nem eszel?” „Mindjárt, Uram. Csak még a helyükre teszem a kulcsokat.” Néztem a hátát, a szememmel követtem távolodó lépteit. Olyan nőies járása volt.